

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Lychnos*.

Citation for the original published paper (version of record):

Samuelsson, J. (2022)
Med tvål, vatten och flit
Lychnos, : 337-339

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Det här verket är licensierat under en Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell-licens (CC BY 4.0). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-204838>

Med tvål, vatten och flit

Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red.): *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930*. Lund: Nordic Academic Press, 2021. 256 s. ISBN 978-91-88661-97-5.

Att hålla sig ren – att tvätta såväl händerna som kroppen, kläderna och hemmet – är för de flesta av oss en daglig vana. Det är en del av vårt självklara sätt att leva, att vara i världen. Under den senaste tidens pandemi har dessa renlighetsvanor, inte minst handtvättandet, hamnat i blickfånget. Vi har gjorts medvetna om när, var och hur vi tvättar händerna, och inte minst varför. Kopplingen mellan personlig renlighet och hälsa kan idag tyckas helt självklar, den behöver sällan uttryckas eller motiveras.

Under Covid19 har vi dock i vis mån tvingats skärskåda den kopplingen. Vi har lärt oss hur tvål tar kål på viruset, hur länge och noggrant man bör tvätta för att det ska fungera, samt hur vårt handtvättande påverkar inte bara vårt eget hälsotillstånd, utan hela samhällets.

Pandemin har också föranlett en uppsjö historiska studier och reflektioner om allt från krisberedskap och epidemier till samhällelig tillit och frivillighet. Till denna flora vill redaktörerna Johanna Annola, Annelie Drakman och Marie Ulväng med antologin *Med tvål, vatten och flit. Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca. 1870–1970* lämna sitt bidrag.

Historien om hur renligheten triumferade över lorten och smutsen under hygienismens guldålder kring det förra sekelskiftet har inte sällan, påpekar redaktörerna i inledningen, berättats med utgångspunkt i vetenskapliga upptäckter och framsteg eller i nationella folkhälso- och sanitetsreformer. Även om äldre tiders förenklade hjälte- och framstegsnarrativ länge ifrågasatts och nyanserats, finns det enligt Annola, Drakman och Ulväng ett ”glapp i forskningen om hur renlighet och hälsa historiskt har kopplats samman på praktisk nivå.” (11) Av särskilt intresse för författarna har diskrepansen mellan ideal praktik, eller ”spännvidden mellan vad som föreskrevs och vad som genomfördes och hur historisk förändring har skett genom ständiga förhandlingar” varit. (11)

Dessa utgångspunkter har lett till ett fokus på vad som benämns ”arbetet med att göra renlighet till en sjukdomsförebyggande praktik ’för första gången’, det vill säga under åren 1870–1930.” (12) För att synliggöra detta «arbete» har de medverkande forskarna både sökt sig till nya källmaterial och gjort nya läsningar av redan välkända materialtyper, exempelvis tidskrifter, läkarrapporter och handböcker.

Till det internationella fältet vill antologin bidra med nordisk empiri, och man rör sig enligt redaktörerna på tre olika nivåer: stat och kommun, frivilligorganisationer, samt privata hem och personer.

Det syns – märkligt nog – inte i innehållsförteckningen, men av inledningen framgår att bokens kapitel är grupperade i tre övergripande teman: kroppslig renhet, hem och hushåll, samt ”organisationer, föreningar och möten mellan olika grupper i samhället.” (14) I linje med bokens uttalade fokus, är alltså de klassiska aktörerna stat, myndigheter, forskare och organiserade läkare kraftigt nedtonade.

Inom det första temat studeras framväxten av det svenska skol- och folkbadet 1880–1950 av Karolina Weill. Annelie Drakman undersöker hur svenska läkare under sent 1800-tal övergick från utrökning av rum till tvättande av kroppar med vatten som främsta rengörande praktik. Hon visar hur förändringen hängde samman med att kroppen av läkarna började uppfattas som slutna snarare än porös, vilket gjorde att vatten kunde antas verka utanpå snarare än inuti kroppen. I det tredje kapitlet visar Johanna Annola, genom att studera diskussioner om smuts och renlighet på en finsk fattiggård under det tidiga 1900-talet, hur idéer om renlighet och hygien kunde fungera som resurs för de fattiga i kampen för bättre levnadsvillkor.

Under det andra temat använder Marie Ulväng bland annat bouppteckningar för att kartlägga hur renlighet under 1800-talets andra hälft blev en central uppgift för den moderna husmodern. Särskilt intressant är att renligheten enligt Ulvängs tolkning i första hand anammades som en del av de alltmer välbeställda självägande böndernas identitetsskapande, genom appropriering av redan existerande borgerliga ideal. Ingun Grimstad Klepp lämnar därefter ett bidrag till kökstrasans kulturhistoria, där hon pekar på dess könade och föränderliga användningsområden. Slutligen studerar Josefin Englund kontaktannonser i *Dagens Nyheter* och hur könade ideal rörande huslighet och kroppsvård uttryckts i dessa under perioden 1890–1960.

Det tredje och sista temat inleds med ett kapitel av Minna Harjula, där hon använder föreningen Finlands nationella hälsovårdsförbund för att diskutera vad hon kallar ”hälsoupplysningens kris i Finland i början av 1900-talet”, och uppkomsten av ett större samhälleligt ansvar för medborgarnas vård och hälsa. Inger Lyngdrup Nørgård studerar tre organisationer inriktade på byggnadsvård och -hygien i danska Randers 1935–1965. Hon finner könade skillnader i huruvida organisationerna fokuserar på hur hus är konstruerade eller på hur de ska omhändertas. I Karin Carlssons kapitel är det köket som står i centrum. Modellkök förevisade vid hemutställningar i Gävle 1923 och 1931 analyseras, och Carlsson finner att dessa materialiserade förväntningar och ideal kopplade till renlighet och renlighetspraktiker. I bokens sista kapitel, författat av Hanna Lindberg, Eija Stark och Ann-Catrin Östman, studeras finsk torghandel under det tidiga 1900-talet. Via pressklipp och arkivfoton kartlägger författarna hur

skilda klass- och könsanstrukna föreställningar om smuts, kontamination och renhet möttes och formades vid torgstånden.

Som alltid när det gäller antologier av detta slag, föreligger här avsevärda skillnader kapitlen emellan vad gäller såväl stil som ambition och kvalitet. Det är gott så. Likaledes förväntat är att den i titel och inledning angivna tidsperioden kan töjas och sträckas lite här och var. När dock, som här är fallet, hela fyra av tio bidrag rör sig ett decennium eller mer därutöver, och ett av dessa därtill analyserar en period som helt och hållet ligger utanför den angivna, då hade jag nog som redaktör känt att en ”ca.”-angivelse i titeln inte riktigt räcker till, och i stället skrivit fram en längre period.

Jag vill också lyfta fram att bokens samlande tema, ”hälsofrämjande renlighet” på sina håll endast med möda tycks ha kunnat vaskas fram ur materialet. Precis som när det gäller tidsperiod, stil och annat, är förstas ett visst mått av töjbarhet att vänta även i fråga om ämnet i en sådan här publikation, men det riskerar också titt som tätt att leda till lite väl sökta kopplingar. Om fattigvårdsinspektionens riktlinjer för renlighet på fattiggården i finska Kotka, skriver till exempel Johanna Annola att dessa framför allt syftade till att främja ”ordning och snygghet” snarare än hälsa.

Hon fortsätter sedan: ”Det fanns alltså inga som helst hänvisningar till hälsa. Med hänsyn till att dessa åtgärder i praktiken skapade förutsättningar för bättre hälsa, kan man emellertid konstatera att den dåtida uppfattningen om ordning innefattade även tankar om hygien och hälsa.” (77) Det är förstas inte orimligt att anta att sådana tankar fanns, men givet Annolas egen analys och presentation av sitt källmaterial, så tycks det mig snarare som att hälsa var en bieffekt, därtill något som i första hand förutsätts av historikern själv, snarare än en tanke eller idé som blir synlig i det historiska materialet.

Det finns i boken ytterligare några få liknande exempel på vad vi kanske kan kalla för övertolkningar. Dessa är dock inte tillnärmelsevis så allvarliga att de stör helhetsintrycket och de överskuggas med råge av bokens förtjänster. *Med tvål, vatten och flit* är både angenäm och angelägen läsning, samt därtill ett välkommet och substantiellt idéhistoriskt kunskapsbidrag. Genom att identifiera och analysera idébärande och meningsskapande praktiker i det vardagliga och i samhällslivet på lokal och regional nivå, utgör boken en kulturhistorisk påminnelse, både om att nya idéer – vetenskapliga och andra – inte sprids av sig själva, och om att den sociala och intellektuella kontexten inte allena kan förklara deras uppkomst och eventuella framgångar. För att förstå det behöver vi också förstå hur idéer vävs in i det dagliga livet; hur vi lär oss att tvätta våra kroppar, kläder och hem, och hur vi lär oss att associera det vi gör med god hälsa.

Jonatan Samuelsson
Umeå universitet